

CONCEPȚII DIDACTICE LA PĂRINȚII BISERICII

Arhim. conf. univ. dr. Teofan Mada

Abstract. The Church Fathers believe that in the education exercise the teacher should use all the pedagogical means. Christians psycho-pedagogues dealt with purely didactical problems too; and this because they thought that the educator's work is original, very complicated and difficult as a profession and claims analogous training. All the Church Fathers recommend example as a means of education in particular. About the means of education, they emphasize teaching, advice and moral commandments. But they give great importance to teaching and especially the divine word. Various fragments of texts show that almost all forms of consecrated teaching were known by the Orthodox psycho-pedagogues in the patristic period.

Keywords: education, teaching, pedagogy, means of education, intuition, personal example

1. Mijloace de educație

Din diferite scrieri cu conținut pedagogic se vede clar cum Părinții Bisericii cred că în exercițiul educației se impune ca pedagogul să folosească toate mijloacele pedagogice, precum sfatul și observația, controlul și muștrarea, indulgența și exigența, dialogul și capacitatea de convingere, lauda și pedeapsa și evitarea constrângerii, violenței, obligației și disprețului. În acest sens, este foarte caracteristică observația Sf. Ioan Gură de Aur: „și sălbatic devin, când doresc, și blând devin, când vreau; pentru că nu sunt încătușat de vreo nevoie fizică, ci am fost cinstit cu legea autodeterminării”¹. În legătură cu mijloacele și metodele educației, Părinții Bisericii propun multe și variate metode. Toate observațiile lor putem să le clasificăm în două mari grupe²:

a. În acelea care au influență directă asupra voinței și au ca centru deprinderea și exercițiul;

b. În acelea ce acționează prin cuvânt, adică învățătura (predarea).

Cele din a doua categorie putem, la rândul lor, să le împărțim în două grupe:

¹ *Omilie la cutremur și la bogat și la săracul Lazăr*, 9, PG 48, 1042.

² Δημ. Μωραΐτου, *Παιδαγωγικά των Τριών Ιεραρχών*, Αθήνα, 1962, vol.6, p. 35.

1. În acelea care au o formă sistematică de predare sau ocazională;

2. În acelea ce înrăuresc prin cuvânt, precum sfaturile, amenințările, poveștile, exemplele.

În sfârșit, Părinții Bisericii folosesc ca măsuri pedagogice extreme diferite pedepse și răsplăți. Pentru ei mijloacele pedagogice din prima grupă sunt foarte eficiente și le recomandă în special. Sf. Ioan Gură de Aur observă că obișnuința de la o vârstă fragedă pregătește terenul pentru lucrarea dificilă a educației în perioada de adolescență, pentru că „obișnuința devine lege”³. Educația trebuie să fie severă; aceasta se face ecoul unei orientări monastice, cu dorința ca rânduielele ce sunt adaptate la monahi să se țină și de copii în cadrul familiei, aproape uitând faptul că, copii frecventează teatrul, li se dau nume idolatre, că mulți copii ai familiilor bogate poartă îmbrăcăminte și bijuterii de mare preț. Hrisostom nu acceptă toleranța părinților. Pentru a se impune patimilor, e bine pentru copil să învețe să postească cel puțin două zile pe săptămână, Miercuri și Vineri.

Chiar și în severitatea ei, educația pe care o vrea Hrisostom nu exclude, ci mai mult pretinde adaptarea la situația copilului. Hrisostom îi lasă joaca, pentru că natura lui o cere, și o integrează în programa lui pedagogică, ce are în vedere sensibilitatea și necesitatea echilibrului la copil. Unește într-o „măsură” corectă muștrările, pedepsele și laudele; îi îndeamnă pe părinți să coboare la nivelul copiilor lor ca să-i ajute să înțeleagă narațiunile biblice.

Un mod de aplicare a metodei lui pedagogice e că aceasta trebuie să fie continuă: pedagogul trebuie să urmărească continuu copilul. Atâta timp cât influențele ce le suportă copilul prin intermediul simțurilor sunt foarte multe, și eforturile tatălui și ale celor din casă trebuie să fie la fel, așa încât influențele să fie conduse în direcția corectă, adică în conformitate cu programa educativă stabilită.

2. Principiile intuiției și acțiunii personale

Psihopedagogii creștini s-au ocupat și cu probleme pur didactice; și aceasta pentru că ei credeau că lucrarea educatorului este originală, foarte complicată și dificilă ca profesie și pretinde o instruire analogă. Sf. Ioan Hrisostom, comparând lucrarea dascălului educator cu cea a artistului-aurar, remarcă diferența fundamentală între ei în felul următor: „Aurarul, care intenționează să facă un fundament – de orice formă –, când o lasă într-o poziție o găsește în ziua următoare în starea în care a lăsat-o. Cu noi însă nu se întâmplă același lucru, ci completamente contrariul, fiindcă noi nu avem de făcut un temelie neînsuflețit, ci suflăm rațional”⁴. Tocmai aici rezidă particularitatea lucrării didactice și

³ *La Efeseni*, Omilia 21, PG 62, 149.

⁴ *Library of Fathers*, vol. 9, p. 229.

educative. Educatorul se ocupă cu „suflete raționale”, elevii lui care plecând din sala de predare spre casa lor primesc influențe exterioare variate de la mediul – social și familial –, datorită cărora se înfățișează la școală în ziua următoare diferiți. Astfel efortul lui educativ devine mai dificil, constând în exercițiul influențelor binefăcătoare atât asupra minții cât și a caracterului elevilor. Cum va realiza aceasta e faptul ce-l preocupă continuu și-l problematizează intens.

Mai întâi, trebuie să cunoască modul în care funcționează mintea copilului și care este întreaga lui stare psihosomatică în perioada lungă a uceniciei. Pe urmă, trebuie să știe ce este posibil, dar și cuviincios, să fie învățat elevul lui în fiecare stadiu școlar. În sfârșit, are datoria să cunoască cum trebuie să fie predat fiecare bun formativ, încât acesta să nu fie doar proprietatea lui, ci și mobil de acțiune și mai departe al formării lui, când nu va mai fi elev.

Pedagogii au cercetat cu atenție cele de mai sus, dar și alte probleme în privința lucrării pedagogice. Una dintre constatările lor de importanță fundamentală este faptul că, copilul parcurge o perioadă de dezvoltare fizică, psihică și intelectuală. Sufletul copilului, în privința posibilității preluării și asimilării bunurilor formative oferite, seamănă cu stomacul sensibil al preșcolarului, care la început primește și asimilează numai hrană apoasă nepericuloasă și progresiv, în timp ce preșcolarul crește, se obișnuiește și cu hrana solidă pe care, precum observă Hrisostom, o asumă fiziologic⁵. Prin acest paralelism vrea să denote că orice acțiune educativă trebuie să aibă în atenție puterile spirituale ale elevilor și să le furnizeze anumite lucruri posibile de înțeles și de asimilat. De aceea și recomandă ca predarea intuitivă a materiilor să fie anterioară oricărei alteia. Aceasta de altfel, accentuează Hrisostom, ne recomandă și Creatorul lumii: „Scripturile nu ni s-au dat de la început, pentru ca omul să fie învățat mai întâi din lucrurile naturii și nu din cele ale literelor”⁶, înțelegând cărțile.

Și după Sf. Vasile, „potrivit introducerii ce s-a făcut despre modul învățaturii prin studiu suntem conduși într-un mod evlavios la desăvârșire, ne-am pregătit prin cunoașterea elementară, cea care a fost ușor de înțeles și conformă cu noi. Cel care a izbăvit ale noastre precum ochii care s-au obișnuit cu întunericul când sunt conduși la lumina mare a adevărului, se tulbură puțin”⁷.

Precum se vede din fragmentele citate ale celor doi pedagogi mari, se face recomandarea ca fiecare temă predată să fie simetrică cu puterile spirituale ale elevilor și pe deasupra predarea să fie intuitivă, astfel încât preluarea și asumarea celor predate să fie ușurată. Chiar și în cazul folosirii formei monologice de predare și în general a cuvântului – sau a cărții – dascălul e dator să prezinte lucrurile în fața elevilor lui, precum sfătuiește episcopul Amasiei Asterie, având în vedere predarea subiectelor de astronomie: „Cel ce dorește să fie învățat

⁵ *Ibidem*, p. 161.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Despre Sfântul Duh către Amfilohie episcop de Iconiu*, cap. 9, PG 32, 125d-128a.

astronomia nu-l educă desigur numai cuvântul pe cel ce studiază, dacă nu-i învârte educatorul sfera ca prin ochi să i se povestească mișcarea polului”⁸. Avem în acest fragment mărturisirea nemincinoasă a aplicării principiului intuiției într-una dintre materiile de învățare cele mai dificile, astronomia.

Un alt pedagog creștin, arhiepiscopul Mihail Honiatis (Akominatos) înaintază chiar mai mult și cere ca același principiu didactic să fie folosit și în predarea adulților, dacă vor să înțeleagă predarea teoretică a unei teme, care poate cădea în înțelegerea lor directă. Și este însemnat ceea ce recomandă, pentru că vorbește din experiența lui personală, studiind scrierile lui Galinu *Despre metodele anatomice și Despre învățăturile lui Ipocrate și Platon*, precum și *Scrierea despre animale* a lui Aristotel: „De acolo are pretenția să fie învățat sensibil cele ce s-au filosofat prin cuvânt; și mai mult nu există desigur preocupare numai prin abundența noastră, dar și cu animalele ce sunt examinate anatomic”⁹.

Nu există nici o îndoială că simțurile joacă un rol foarte important în efortul omului de a dobândi cunoștințe stabile, să înțeleagă ce se întâmplă în lume, în mediul lui fizic și să creeze științe, precum de asemenea în întreaga lui instrucție ca ființă morală. Sf. Ioan Hrisostom a scris un tratat întreg unde, între altele, semnaleză rolul simțurilor pe care le numește „porți” ale trupului „prin care intră și ies... cugetele și impresiile ce distrug sau mântuiesc sufletul”¹⁰. Toți pedagogii creștini au înțeles foarte bine că doar percepția simplă prin simțuri nu ajunge pentru înțelegerea corectă a lucrurilor. Trebuie să aibă loc și un proces interior cu ajutorul „cuvântului”, adică un efort intelectual sistematic. Omul, precum spune Vasile cel Mare și toți pedagogii creștini în general, este „ființă rațională, muritor, primitor de minte și știință”¹¹ și, datorită naturii lui raționale, depășește celelalte ființe însuflețite ale creației. Cu armă, deci rațiunea lui, este chemat și reușește să cunoască lumea ce-l înconjoară, precum și pe sine însuși, în antiteză cu animalele „iraționale”, al căror comportament, activități și în general întreaga viață este direcționată de instincte. Această diferență esențială pentru om, precum și importanța determinativă a „rațiunii” ne-a prezentat-o foarte nimerit Vasile cel Mare: „Creatorul ființelor iraționale le-a dat ușor mijloacele ca să-și întrețină viața, omului i-a dat rațiune în antiteză cu toate celelalte de unde au apărut și artele ce se corelau cu existența lui, constructivă, țesătoriei, agricole, aramei. Slăbiciunea trupului o întregeste prezența raționalului în suflet” și adaugă că „asceza minții a gândit-o înțelept prin sărăcia de la cele necesare prin practicarea ascezei minții”

⁸ Asterie Amaseias, *Omilia 9 la Sfântul martir Foca*, PG 40, 301 b.

⁹ Mihail Akominatou, *Epistola 102*, în S. Lambrou, *Μιχαήλ Ακομινάτου τα Σωζόμενα*, Αθήνα, 1879-1880. vol. 2, p. 190.

¹⁰ *Despre slava deșartă...*, 27. Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre facerea omului*, cap. 10, PG 44, 152c-153c.

¹¹ Cuvântarea IV: *Demonstrație și contra lui Eunomiu*, 3, PG 29, 688 b. Ideea citatului de mai sus o vom întâlni și la Platon și la Aristotel, și pe care o va adopta câteva veacuri mai târziu Nichifor Vlemmydis în lucrarea sa *Compendiu de Logică*, cap.1, *Despre termen*, 7, PG 142, 693 b.

ca să sfârșească cu ceea ce privește înțelegerea Scripturilor: „Astfel și neclaritatea ce există în Scripturi s-a îngrijit pentru folosul minții, astfel încât să fie incitată lucrarea ei”¹². În același studiu accentuează că mintea lui, prin intermediul creaturilor variate pe care le studiază, are ocazia să cunoască și pe creatorul lor și că aceasta este și porunca morală a lui Dumnezeu: „Și am fost chemați după ce am primit mintea și după ce am avut ochi pentru înțelegere să recunoaștem din câteva semne cum există fiecare lucru, după iconomia lui Dumnezeu și cum a fost pus în lume”¹³. În altă omilie a lui spune: „Suflet ai primit ca să-L înțelegi pe Dumnezeu cu partea mintală și să examinezi natura organismelor, să deprinzi fructul dulce al înțelepciunii”¹⁴.

Simțurile, prin urmare, și „mintea” (*nous*) constituie două organe principale la dispoziția fiecărui elev pentru dobândirea cunoștințelor, descoperirea adevărului, creația artelor și alcătuirea, compunerea și formarea diferitelor științe. Care dintre cele două este însă demn de mai multă încredere, mintea sau simțurile omului? Același pedagog ne dă răspunsul: „Să nu mășori deci luna cu ochiul, ci cine este mai precis în multe în relație cu ochii pentru descoperirea adevărului”¹⁵. Este evident că termenul „ochi”, chiar dacă se referă la vedere, denotă și restul simțurilor.

Trebuie remarcat că această concepție a Sfântului Vasile cel Mare, pe care o exprimă și alți pedagogi creștini, o îmbrățișează, o împărtășește și psihopedagogia contemporană. Cunoașterea exactă și deplină – sferică – a oricărui obiect presupune întotdeauna participarea activă a duhului. Niciodată nu se înfăptuiește prin simpla acceptare a excitațiilor exterioare, pe care le primesc organele de simț ale omului. Foarte limpede și fundamentată științific în această temă este mărturia lui Mihail Honiatis, în care se atinge problema filosofică și psihologică referitoare la aceasta cu percepția: „Dar organele de simț sunt de natură dublă. Despre două naturi vom vorbi și noi înșine. Un chip al naturii este simțul interior închis. Tocmai precum o doamnă foarte decentă ale căreia organe de simț funcționează ca paznici și că această posibilitate a ei de a simți nu o ajută să simtă ca și cum ar proveni acestea de la un oarecare centru de putere, în același mod în care statuile primesc pasive puterile exterioare”¹⁶.

Valoarea „rațiunii” omului este chiar mai mare când este vorba despre studiu și învățare a lucrurilor in-sensibile: „Astfel și cuvântul a fost dat omului și știința nu precum îngăduie înșelarea simțurilor, că cineva se limitează la lucrurile simțuale, dar cele ce se relaționează cu simțirea mai mult umplu mintea cu mari așteptări”¹⁷, remarcă același pedagog. Desigur aici cuvântul ierarhului se referă

¹² *La Isaia*, 6, PG 30, 128 b.

¹³ *Ibidem*, cap. 2, PG 30, 273 a.

¹⁴ *A te păzi pe tine însuși*, Omilia 3, PG 31, 212 b.

¹⁵ *La Exaimeron*, Omilia 6, PG 29, 145.

¹⁶ *Epistola* 173, în S. Lambrou, *op. cit.*, vol. 2, p. 342.

¹⁷ *Ibidem*, vol. 1, p. 19.

la omul matur spiritual, a cărui datorie este ca prin minte să se înalțe la cele „supra-simțuale” și să devină în final om duhovnicesc, când e și vrednic de orice laudă. Vorbind despre puterea „rațiunii”, Vasile cel Mare accentuează că „prin prezența cuvântului este posibil să-l înalțe pe acesta în cer”¹⁸. În alt studiu de-al lui, însă, clarifică faptul că această capacitate a minții umane nu este nelimitată, ci ajunge până în punctul care ne este permis de harismele firești mintale, precum acestea au fost date fiecărui om de către Duhul Sfânt¹⁹.

Predarea și învățarea efectivă nu este asigurată numai de aplicarea postulatelor și principiilor de mai sus, oricât de importante ar fi acestea. Se pretinde neapărat și participarea activă și efortul celui ce învață. Elevul trebuie „să-și pună mâinile lui la lucrare” și să nu aștepte totul de la dascăl. Îl chem pe fiecare dintre voi să vină „cu un oarecare interes pentru examinarea problemelor celor propuse pentru studiu și să participe cu mine la strădania interpretării acestora și să se înfățișeze ca un co-luptător cu mine mai degrabă și nu ca judecător”²⁰. Aceasta înseamnă că predarea-învățarea nu-l privește în mod simplu numai pe educator ca „transmițător” și pe elev ca „receptor” pasiv, ci impune și conlucrarea celor doi în procesul învățării și cercetării adevărului. Mai concret, precum observă Vasile cel Mare, lucrarea dascălului constă în a prezenta elevului-ascultător „minunăția creației” sub formă de „aporie”, astfel încât să fie trezită, provocată mintea lui ca să pună sub control și încercare orice este predat și chiar să-l stimuleze în a continua și singur cercetarea pentru descoperirea adevărului²¹. Dar și elevul trebuie să conștientizeze, îndrumat potrivit, că rolul lui este rolul colaboratorului activ și nu al celui de receptor pasiv. Fiindcă, precum clarifică același pedagog, este chemat „să aducă lumina lui personală pentru examinarea minunățiilor creației”. O altă omilie a Sf. Vasile fundamentează și psihologic această poziție a lui. Accentuează că se impune ca elevul să autoacționeze, „fiindcă tot ce dobândește prin efortul lui îl acceptă apoi cu bucurie și îl păzește în mod sânguincios; în timp ce acelea pe care le realizează ușor” – precum sunt, de pildă, cunoștințele pe care le dobândim simplu doar auzindu-le – „pe acestea le consideră demne de dispreț”²².

Aceleași concepții le formulează și alți pedagogi. Grigorie de Nyssa într-o lucrare a lui, scrie că-și expune reflecțiile într-un așa mod, încât să fie mișcată în conlucrare mintea celui ce studiază și să nu primească pasiv cele spuse: „Noi, deci, așa cum este posibil prin intermediul unor gânduri și imagini, care ne-am închipuit adevărul, ceea ce vine în gândire n-am putea să-l stabilim, ci să le prezentăm diferitelor auditorii prin teme înțelepte”²³. Și Sf. Ioan Gură de

¹⁸ *La Exaimeron*, PG 29, 120.

¹⁹ *Despre Sfântul Duh*, 9, PG 32, 109 a.

²⁰ *La Exaimeron*, Omilia 6, PG 29, 117 ab.

²¹ *Ibidem*, Omilia 5, PG 29, 113.

²² *Ibidem*, Omilia 3, PG 29, 58.

²³ *Despre facerea omului*, cap. 16, 15, PG 44, 185 a.

Aur s-a ocupat în lucrările lui de multe ori de aceeași temă. „În privința pământului, orice se face depinde de agricultor fiindcă pământul stă neînsuflețit pregătit numai să fie cultivat. Pentru același pământ duhovnicesc în nici un caz nu este totul numai al dascălilor, ci dacă cel puțin, nu tot, măcar o parte, jumătate este a elevilor. Rolul nostru este să aruncăm sămânța, al vostru însă să păstrați semințele ce s-au spus în minte prin intermediul lucrărilor și să arătați roade și să se îndepărteze spinii de la rădăcină”²⁴.

Într-o altă omilie a lui îi îndeamnă pe ascultători la efortul lor personal, spunându-le: „nu aruncați totul pe noi; oi sunteți, dar nu iraționale, ci raționale. Multe vă îngăduie și Pavel”²⁵. Și în alt caz îi imploră: „Vă implor și vă rog să puneți mâinile voastre la lucru; și când plecați de aici să faceți dovada intenției pentru mântuirea voastră, pe care și eu am arătat-o în corectarea voastră”²⁶. Trebuie accentuat că Sf. Ioan Hrisostom nu se referă la fragmentele acestea atât în predarea școlară și învățarea cunoștințelor, cât îndeosebi în educația și autoeducația ascultătorilor lui, ce trebuie să urmărească îmbunătățirea caracterului și a comportamentului lor, dacă vor să se găsească pe drumul vieții „în Hristos”. Explicând într-una din omiliile lui de mai sus de ce ascultătorii-învățați nu trebuie să accepte pasiv tot ce li se predă, spune că „cei ce învață nu se ocupă cu învățarea tuturor fiindcă nu se predau. Întotdeauna vei învăța și când nu vei învăța. Nu veni întotdeauna ca cel ce învață”²⁷.

Și alți pedagogi creștini ulteriori accentuează importanța participării active a învățacelui în procesul predării și învățării. Ei cred că fără această participare nu-i posibil nici un progres esențial și nici o formare în profunzime, desigur când e vorba de învățarea retoricii și a filosofiei. De pildă, Mihail Psellos scrie într-o epistolă către un tânăr, care intenționa evident să-și facă ucenicia lângă el, că va face tot ceea ce depinde de el ca să-l inițieze în arta retoricii și a filosofiei dar, adaugă, este necesar ca și tu, ca un bun elev, „să primești cuvântul filosofic și nu să nu împiedici predarea”²⁸. Și un alt pedagog mare, Eustatie arhiepiscopul Tesalonicului, recomandă fiecărui ascultător de-al lui participarea activă la învățare, spunând: „Dacă auzi înțelepciune din gura cuiva, să nu o împiedici din neatenție, ci aprofundează”²⁹. Și-n altă omilie scrie: „Vouă vă predau și trebuie să învățați. Reprezintă ceva, ascultați și ceea ce se face să împliniți. Sunt trimis, acordați-mi atenție. Dacă cele ce le spun nu-ți plac formulează-ți aporia și cântăriți în cântar opozițiile și soluțiile cu exactitate, fiecare dintre voi are capacitatea critică și poate examina prin ea

²⁴ *La II Tesalonicieni*, Omilia 3, PG 62, 483.

²⁵ *La Coloseni*, Omilia 9, PG 62, 362.

²⁶ *Library of Fathers*, vol. 9, p. 229.

²⁷ *La Coloseni*, PG 62, 362.

²⁸ Mihail Psellos, *Epistola* 16, în K. Satha, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, v. 1-8, Βενετία, 1872-1894, vol. 5, p. 256.

²⁹ *Epistolă către eparhia Tesalonicului*, 18, PG 135, 1045 c.

suficient cât să fie găsite înțelesuri clare”³⁰. Ambii recomandă învățăcelilor să „se adâncească” sau „să pătrundă în cuvântul filosofic”. Învățarea mecanică, după ei, nu are o valoare mare și de aceea e foarte puțin lăudată. Și poetul lui *Spanea* recomandă tinerilor să arate multă bunăvoință și sârguință în învățare, să se ostenească și să se lupte ca să învețe ceea ce nu știu: „Dacă cunoști ceva prin rațiune studiază-l ca să-l știi mai bine, pe când dacă nu-l știi îngrijește-te și aleargă ca să-l afli. Dacă ai fost învățat cândva binele nu-l uita niciodată. Ostenește-te și luptă-te să înveți ceea ce nu știi”³¹.

Pe baza acestor indicații și principii ale Didacticii care au fost prezentate, psihopedagogii creștini ai acestei perioade au recomandat ca fiecare predare să se efectueze și învățarea să se realizeze din partea elevului. Și sunt principii care au fost încercate de ei înșiși în actul didactic și i-au făcut să fie în mod neasemuit modele de educatori perfecți, dacă judecăm după calitatea elevilor lor, precum și după elogiile și recunoștința ultimilor. Toți au avut simțul deplin al faptului că, în lucrarea atât de importantă a pedagogiei omului în dezvoltare, ei se situează pe locul al doilea. S-au considerat pe sine ajutori în efortul omului de formare substanțială și au crezut neclintit că ajutorul cel mai bun dat tânărului om este inițierea lui în acele moduri prin intermediul cărora se realizează în final autoeducația lui. Ultimului scop i-au acordat o mare importanță, fiindcă în perioada pe care o studiem, lucrarea mai multă se făcea de către fiecare elev atât la școală, cât și acasă și, prin urmare, el trebuia să dobândească obișnuința de a lucra și de a studia singur. De altfel, fiindcă cei mai mulți dintre învățăcei aveau obiceiul de a continua studiul și după terminarea studiilor lor, acest obicei le era folositor în mod excepțional în efortul autoformării lor pe mai departe. Trebuia să fie în stare singuri să pună probleme în studiul personal al diferitelor lucrări și să încerce singuri să dea răspuns la fiecare întrebare.

3. Exemplul personal ca mod eficace al educației

Toți Părinții Bisericii recomandă în special exemplul ca mijloc de educație. Sf. Ioan Gură de Aur accentuează categoric că numai atunci avem dreptul să-i educăm pe alții când mai întâi „am devenit dascăli noi înșine”³². De aceea ne îndeamnă continuu spunând că părinții „dau exemple corecte copiilor din casa lor.”³³ Sf. Grigorie Teologul accentuează: „Sau să nu înveți deloc sau să înveți prin exemplul tău. Dacă nu, ce zidești cu mâna dreaptă, distrugi cu stânga. Faptul filosofării numai prin cuvinte este caracteristic actorului și dascălului. ...

³⁰ *Cuvântarea* 3 închinată sfântului și marelui post al Păresimilor, 30, PG 135, 660-661.

³¹ *Σπανέας*, stihurile 168-171.

³² *La Coloseni*, Omilia 10, PG 62, 154.

³³ *Despre slava deșartă...*, cap. 52.

să nu părem pictori răi ai virtuții minunate, încercând să-i vindecăm pe alții, în timp ce pe noi înșine suntem plini de răni vii”³⁴.

Pentru Ioan Gură de Aur cea mai desăvârșită învățătură este aceea în care teoria și fapta sunt în acord. „Cel ce educă nu învață numai prin cuvinte, ci și prin fapte. Pentru că exemplul dascălului este învățătura cea mai bună”³⁵. Și-n alte lucrări însemnează: „nimic nu este mai rece decât dascălul care se ocupă cu filosofia creștină numai prin cuvinte. Dar așa ceva nu este pentru dascăl, ci pentru actor”³⁶. Sf. Maxim Mărturisitorul spune că exemplul viu al învățătorului îi inspiră în principal pe învățăceii adevărați. El scrie: „învățăceii se luptă pentru bine mai ales atunci când dascălii lor sunt dați de exemplu. Învățătura teoretică nu este lipsită de pericol, atunci când nu este completată de fapte”³⁷, pentru că „cel ce vrea să-l ridice pe cel căzut trebuie să fie mai bun ca el. Cel care a căzut singur, are nevoie de un altul ca să-l înalțe”³⁸.

Referitor la dascăl și la exemplul lui, Ioan Scărarul observă epigramatic: „Învață virtutea prin cuvânt, proclam-o prin viața ta”³⁹. Aceeași părere o are și Sf. Dorotei când spune că „dascălul ce educă trebuie să învețe prin fapte și cuvinte; însă cel mai bine prin fapte, pentru că exemplele sunt cele mai concludente”⁴⁰. În fine, după Nil Ascetul dascălul trebuie să se arate pe sine icoană vie a virtuții, pentru că cel mai bine se învață prin fapte, propunând învățăceilor lui „viața lui proprie ca icoană a virtuții”⁴¹. Pentru toți Părinții Bisericii puterea exemplului este mare și contribuie la educarea corectă a copiilor, care atunci când îl văd pe dascălul lor că practică primul ceea ce învață, aplică și ei cu bunăvoință orice învățătură a lui. Pentru acest motiv Ioan Gură de Aur accentuează în special: „Fiecare dintre noi, dacă vrea să fie dascăl, trebuie să-i învețe nu numai pe alții, ci și pe sine însuși; învață-te pe tine însuși întâi”⁴², apreciind în cel mai bun mod puterea exemplului.

4. Predarea ca mijloc de educație

În legătură cu mijloacele de educație ale celei de-a doua grupe din care fac parte predarea, povețele, poruncile le recomandă mai mult. Însă o mare importanță dau învățaturii și în special cuvântului dumnezeiesc. Preferă istorioarele din Sfânta Scriptură ce se leagă de viața copilărească și care au și material intuitiv. Sf. Ioan Gură de Aur spune că în timpul citirii istorioarelor sfinților

³⁴ *Cuvântarea a-II-a apologetică* PG 35, 425.

³⁵ PG 51, 178.

³⁶ PG 60, 18.

³⁷ *Despre educație și cuvinte*, PG 91, 813b.

³⁸ *Despre povață*, PG 91, 817 a.

³⁹ *Către Păstor*, PG 88, 1127 a.

⁴⁰ *Învățătura* 17, PG 88, 1800.

⁴¹ *Cuvânt Ascetic*, PG 79, 764b.

⁴² *La II Tesalonicieni*, Omilia 5, PG 62, 49b.

ce sunt conținute în Scriptură este ca și cum trăiește cineva împreună cu ei, întâmpinând în casa lui pe Pavel, pe Petru, pe Ioan și pe toți ceilalți sfinți, până și pe Domnul Însuși. Citirea Scripturii este bine să fie însoțită de rugăciunea comună care, după Hrisostom, constă în principal în recitarea melodioasă a psalmilor la masă, înainte și după mâncare: și aici casa devine biserică. Sfântul Ioan preferă Psalmii, deoarece copilul nu numai că psalmodiază și se formează muzical, dar este educat și creștinește. Sf. Vasile cel Mare spune: „Psalmul îndepărtând neliniștea și tulburarea cugetelor este liniștea sufletelor, înainte-mergătorul păcii. Fiindcă înmoaie furia sufletului, cuminește înclinația spre tulburare”⁴³. Și Sf. Ioan Gură de Aur observă că „dacă educăm limba să psalmodieze, sufletul celui ce psalmodiază se va rușina să dorească cele contrare”⁴⁴, de aceea „să învețe să psalmodieze lui Dumnezeu ca să nu aibă prilejul să se ocupe de povestiri nepotrivite și nefolositoare”⁴⁵.

5. Forme de predare

Din diferite fragmente ale unor texte, care au fost deja inserate și comentate, precum și din altele ce vor fi citate, se constată că aproape toate formele de predare consacrate erau cunoscute psihopedagogilor ortodocși în perioada patristică. În paragraful anterior în care s-a vorbit despre principiul autoacțiunii, am văzut că atât forma interogativă cât și cea dialogică au fost considerate forme oferite pentru o participare activă și a învățatului la predare-învățare. Cetățenii din spațiul Bizanțului iubeau în general conversațiile și cei mai mulți educați dintre ei erau de regulă interlocutori formidabili. În dobândirea acestei calități au contribuit într-o mare măsură dascălii lor, desigur dascălii de retorică, dialectică și filosofie. Discuțiile teologice de altfel, cărora le-au dedicat mult timp oamenii acestei perioade istorice, presupuneau capacitatea „de a dialoga bine”. Dialogul l-au folosit mulți dintre scriitorii creștini în lucrările de conținut dogmatic. În general putem spune că pedagogii imperiului recunoșteau avantajele educative, atât ale formei interogative de predare, cât și ale dialogului liber.

Altă formă de predare ce a fost folosită foarte vast de școlile vremii a fost și cea monologică. Toți au apreciat foarte mult cuvântul oral și câți au avut harisma cuvântului au fost în general foarte dragi concetățenilor lor. E de la sine înțeles că această capacitate le era necesară și dascălilor. De aceea și problema educației cuvântului i-a preocupat mult pe pedagogi și pe dascăli. Știau desigur că harisma cuvântului era firească, dar experiența a arătat că un mic procent de oameni era înzestrat cu ea. Însă fiecare dascăl, așa cum accentuează corect Vasile cel Mare și Ioan Hrisostom, este dator să dispună de

⁴³ *Omilia 1* la Psalmi, PG 29, 209.

⁴⁴ PG 60, 651.

⁴⁵ *Despre slava deșartă...*, cap. 34.

harisma cuvântului – „harisma predării” precum au numit-o – trebuia să o dobândească prin exersare sânguincioasă și efort sistematic. Toți pedagogii erau de părerea, pe care o exprimă atât de potrivit Isidor Pelusiotul, că „puterea cuvintelor care se întărește și se cultivă, devine foarte mare, însă când este neglijată slăbește ușor și se pierde”⁴⁶.

Încercând Eustatie, arhiepiscopul Tesalonicului, să stabilească calitățile bunului omilet, vorbește despre ritmul omiliei. Certifică faptul că viteza în omilie pentru dascăl este un dezavantaj, fiindcă învățăceii nu pot urmări cu ușurință predarea lui. Între doi dascăli, dintre care unul vorbește rar și altul repede, primul este preferat, pentru că „va exista ceva bun cândva în cei ce studiază fraza și acesta este cel care o repetă și și-o amintește și pune în sufletele ascultătorilor cea mai exactă aducere-aminte și opinie despre ceea ce se spune se predă în curgerea cuvântului și urmărește”⁴⁷. Așa ceva însă este imposibil să se întâmple cu cel ce vorbește repede: „Cel ce vorbește repede și distruge astfel cuvintele prin articularea lui greșită pe care limba ce aleargă o părăsește, de asemenea este urmărit greu prin omilia rapidă, precum dacă curentul apei curge blând, repede ar putea fi depășit curentul-să treacă, va face rapid un zgomot zadarnic celor ce-l ascultă, și plămânilor se spune le provoacă durere. Și cunoaștem mulți rapizi experimentați în omilie murdărind cuvintele pe care le spun”. Și sfârșește cu următoarele cuvinte demne de atenție: „Eu, deci, voi avea șansa unui dascăl desăvârșit ca Moise fără a oferi cuvinte înaripate și pălăvrăgeli. Dacă pe tine te îmbogățește prin cuvântul rapid, însă, fericesc cele dumnezeiești pentru el”⁴⁸. Altă calitate importantă este capacitatea omiletului de a ritma potrivit și tonul vocii lui, ca să devină mai accentuat ceea ce are de spus⁴⁹.

Și despre valoarea formei de predare prin exemplu se vorbește adesea în textele pedagogilor ortodocși. Folosirea ei se corela cu aplicarea principiului intuiției, a avut locul ei în predarea lecțiilor de geometrie, astronomie, istorie fizică, anatomie ș.a.⁵⁰ și-n principal în predarea artelor practice, precum și-n educație. Această formă de predare se aplică și prin cuvinte care explică cele săvârșite, dar și fără cuvinte. Un exemplu minunat al felului în care se poate efectua o lecție fără cuvinte ne-a imortalizat Eustatie al Tesalonicului menționând o anecdotă: „Împăratul care suferea necazuri de la cei răzvrățiți”, având nevoie de sfat despre cum să acționeze, a trimis un sol de-al lui la un oarecare eremit înțelept. Eremitul înțelept, cu toată pretenția și constrângerea „solului împăratului” de-a avea sfatul lui imediat și scris, a insistat și el să stea înaintea omului împăratului „fără cuvinte” și „nescris”. Perioada în care l-a vizitat solul

⁴⁶ *Epistola* 96, cartea III, PG 78, 805.

⁴⁷ *Erminie la imnele Sfântului Ioan Damaschinul din Penticostar*, 6, PG 136, 525 cd.

⁴⁸ *Ibidem*, 525 d.

⁴⁹ Sf. Isidor Pelusiotul, *Epistola* 301, cartea III, p. 78, 973 a.

⁵⁰ Asterie Amasiei, *op. cit.*, PG 40, 301 b.

era cea a secerișului grânelor. Eremitul s-a dus în ogor împreună cu „solul împăratului”. Acolo „A intrat pe ascuns în ogor înainte de secerișul lui și desfășurând un cuțit a tăiat semințele spicelor care întreceau în înălțime pe celelalte și după ce a făcut acesta a fugit plecând acasă și a șezut acolo unde era și înainte. Trimisul împăratului era iarăși în mijlocul mulțimii cerând ca și înainte. Cum nimic n-a spus și n-a săvârșit înțeleptul, trimisul l-a jignit spunând că judecățile lui nu sunt bune. Aici, el a soluționat practic într-un mod concis și înțelegând prin vorbă aporia împărătească. Du-te a spus și de unde ai fost trimis, fă cunoscut ceea ce-ai văzut”. Solul a plecat atunci judecându-l pe înțelept ca „frenetic” și a povestit împăratului ce i s-a întâmplat. „Împăratul s-a plecat cu atenție să examineze lucrarea ce i-a făcut-o cunoscută trimisul; a văzut învățătura potrivită și profundă a înțeleptului și cuvântul ce l-a imprimat în suflet practic și a recunoscut că e învățătură tăierea spicelor care erau superioare și cum trebuie să pună piedici cetățenilor care se făleau cu impertinență și astfel se deosebeau de alții. Și-a pus-o în siguranță împărăția lui învățând cum acesta fără cuvânt a dat lecția dorită prin lucrare de la dascălul înțelept”⁵¹. Și acestei forme de predare prin exemplu toți pedagogii i-au atribuit o mare importanță, fiindcă are capacitatea de intuiție, ceea ce o face să fie clară, mult mai interesantă și obiectul predării mai ușor de înțeles. „Fapta este mai limpede decât cuvântul, ca auzul, văzul”, accentuează Hrisostom, „și predarea experimentală decât cea orală”. Și acesta este un motiv pentru care toți o recomandau ca mijloc perfect nu numai al predării, ci și al pedagogiei.

6. Predarea individualizată și metoda interdidactică

În școlile Bizanțului se folosea atât predarea individualizată cât și predarea simultană și metoda interdidactică. Un interes deosebit îl prezintă opiniile pedagogilor în privința lecției individualizate și educației, motivelor practice și psihologice. Absolvirea școlilor de educație generală nu era atunci obligatorie și nici nu se aplica un orar unitar și o programă analitică. Părinții ce doreau să-și educe copiii îi încredințau dascălilor de la începutul anului didactic, dar și mai târziu, analog cu posibilitățile lor, economice și altele. De altfel, mulți dintre elevii care se prezentau în clasele intermediare sau în ciclul școlar superior aveau o anumită educație anterioară și cunoștințe ce variau de la elev la elev, în timp ce alții prin munca și sârguința lor înaintau rapid la lecții și aveau rezultate mai bune, în special cei de excepție dintre ei. La motivele de mai sus ce pledau pentru lecția individualizată – și a pedagogiei în general – venea să se adauge și pretenția pentru tratarea individuală a elevilor, care se găsea în acord absolut cu predica Evangheliei. Mesajul despre mântuirea personală, care presupune dar și pretinde depunerea eforturilor individuale pentru

⁵¹ *Cuvântarea* 3, 18, PG 135, 648d-649c.

desăvârșire, a avut, precum era și firesc, un ecou intens și în actul școlar și în teoria educației în general. Ușor constată cineva citind orice text al unui pedagog creștin din perioada ce ne preocupă⁵², unde se fac foarte des recomandări, îndemnuri, invocări pentru tratarea individuală a fiecărei persoane, indiferent de vârsta lui. Sf. Grigorie de Nyssa, în epistola lui amplă către egumenul mănăstirilor, scrie referitor la modul pedagogiei corecte și tratarea supușilor următoarele: „Întâistătorii nu trebuie să se considere pe sine ca domni și stăpâni, ci ca slujitori smeriți ai turmei lor. Au datoria de a educa, de a povățui, de a îndruma pe cei despre ale căror suflete sunt responsabili înaintea lui Dumnezeu. Trebuie să ofere fraților acea tratare individuală, de care are nevoie temperamentul fiecăruia, precum săvârșește și doctorul cu bolnavii lui”.

În tipicul bizantin al Mănăstirii Arhanghelul Mihail, de altfel, se dau întâistătorului următoarele sfaturi: „Să începi potrivit sfatului apostolic, susținând pe cei ce au înțâietate, pe cei ce cad să-i ridici și să te îngrijești de toți copiii părintești și fiecăruia ceea ce i se potrivește să dai conform cu vârsta, obișnuința trupului și obișnuința veche a vieții”⁵³. Grigorie Teologul accentuează de asemenea că lecția oferită multor elevi trebuie să fie „cătore toți abilă și potrivită”⁵⁴, datorită vârstei diferite, a instrucției și a inteligenței diferite. Din fragmentele pe care le-am menționat se vede limpede că ideea școlii „după măsură” își are rădăcinile în antichitate, dar a găsit o aplicare vastă în lumea culturală bizantină, precum și-n alte sectoare ale vieții sociale. În legătură cu aceasta aducem și opinia următoare a Sf Ioan Hrisostom: „De aceea trebuie să fie variat pentru păstor și învățător, diferit spun și cu multă libertate și plin de îndrăzneală, de vreme ce vei constata că acționezi folositor când situația o cere aceasta și folositor este acesta și sever și să nu se facă folosirea binelui într-un singur mod acestora ce învață din cauză că nici doctorul n-ar putea să-i ajute pe toți cei ce suferă printr-un singur medicament și nici nu știu aceștia să stăpânească un mod în lupta împotriva duhurilor”⁵⁵. Și-n altă omilie scrie: „E foarte posibil într-o adunare numeroasă să existe și o mare varietate de temperamente; lucrarea dascălului este de a vindeca nu numai o rană, ci mai multe concomitent; și continuu medicamentul terapiei trebuie să varieze analog”⁵⁶. Cu alte cuvinte Hrisostom recomandă dascălului să-și adapteze lecția către individualitatea elevilor-ascultători cu ajutorul mijloacelor și formelor de predare variate, imitându-i pe doctori în terapia bolnavilor lor.

În privința predării simultane (la clase diferite), este evident că aceasta a avut locul ei în școală. De obicei cu aceasta începea fiecare zi didactică și pe parcursul ei se succeda cu alte forme de lucrare didactică. Din epistolele

⁵² Vezi Sf. Isidor Pelusiotul, *Epistola* 145, cartea IV, PG 78, 1225c-1228c.

⁵³ Manuil Ghedeon, *Tipicul Mănăstirii Arhanghelul Mihail*, Atena, 1895, p. 28.

⁵⁴ *Cuvântarea II aplogetică*, 44, 45, PG 35, 453 a.

⁵⁵ Vezi textul la G. Kedrinou, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, p. 578.

⁵⁶ *Library of Fathers*, vol. 9, p. 241.

profesorului „anonim” de gramatică și retorică ce a predat în Constantinopol aproximativ pe la jumătatea secolului al 10-lea, suntem informați despre o formă de metodă „interdidactică” ce pare că era în uz vast⁵⁷. Profesorul, ce a predat singur într-o școală elevilor cu un nivel diferit de cunoștințe, s-a îngrijit să instruiască cu atenție câțiva dintre elevii cei mai buni ai claselor superioare, pe care i-a folosit sistematic ca dascăli-asistenți în clasele inferioare⁵⁸.

Elevii „eliminatori” sau „supraveghetori”, așa cum i-a numit⁵⁹, trebuiau să aibă anumite calități, precum un nivel satisfăcător de cunoștințe, talent didactic, caracter moral și capacitatea de a impune ordinea și liniștea în timpul predării. El însuși urmărea discret lucrarea lor și adesea vizita clasele ca să vadă progresul elevilor și să constate suficiența „eliminătorilor”. Profesorul predă și el „eliminătorilor” și elevilor claselor superioare anumite ore, îndeosebi după-amiază. Din predarea lui a avut grijă să apară teme pe care erau chemați să le prelucraze la rândul lor „eliminătorii”⁶⁰ și să le prezinte în adunările elevilor mai mari. Pentru prelucrarea cu succes a temelor i-a înzestrat cu material auxiliar necesar dându-le și indicații. După prezentarea temelor, de către el însuși sau de „eliminatori”, urma întotdeauna discuție și evaluare critică.

O mărturie analogă avem și de la Eustatie al Tesalonicului, care spune că: „Precum susțin că dascălul mare este cel suficient de dedicat, dascălul dascălilor și al oricărei filosofii și întâistătătorul al înseși acestei situații absolute (cineva are lucruri bune de spus și cel ce stătea înainte), nici n-ar fi putut să vrea și el însuși numai pentru sine să fie conducător, ci să lumineze și pe alții prin moduri diferite, cât se îndepărtează de sine, cedează, se înalță, se distinge în a predă profesorilor inferiori”⁶¹. În continuare ne oferă o informație foarte importantă pentru didactică, care se referă la modul aplicării în practică a acestei metode cu colaborarea asistenților lui: „El însuși este prezent în toate învățăturile și dă lămuriri cu detalii dacă ceva nu s-a spus corect și pe deasupra corectează unde e nevoie...”⁶². E evident ceea ce a spus Eustatie: această metodă nu putea să se identifice absolut cu metoda interdidactică ce s-a folosit în școlile noastre moderne din Europa. Pentru că, după cum se menționează clar, dascălul de atunci nu urmărea numai lucrarea asistenților lui, ci participa activ „corectând orice era greșit” în predarea lor, așa încât ea să fie atractivă, clară și mereu edificatoare și constructivă pentru elevi. Din același fragment deducem că metoda aceasta era folosită și în școlile de educație de după

⁵⁷ Vezi textele epistolelor: (1) Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, anul 23 (1953), p. 151-212, (2) Byzantion, 24 (1956, p. 397-452), (3) Αθήνα, 58 1954, 176198.

⁵⁸ Așa cum a observat Lemerle (*Le premier humanisme byzantine*, Paris, 1971), este vorba de „o instituție” și nu de o situație izolată.

⁵⁹ Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, anul 23 (1953), p. 203.

⁶⁰ Atanasie Makropoulou, Από τη ζωή ενός δασκάλου στην Κωνσταντινούπολη τον 10^ο αιώνα, p. 117.

⁶¹ *Despre ordine și despre o societate creștină civilizată*, 59, PG 136, 337 b.

⁶² *Ibidem*, 337 bc.

gimnaziu, de vreme ce se vorbește despre „dascălul dascălilor” și „întâistător”. Din Μονωδίαν εις Ιωάννην Πατρικιον, ομιλητήν αυτού όντα a lui Mihail Psellos, suntem informați că acest elev de excepție a lui Psellos la școala de filosofie a Academiei în timpul Monomahului (1042 – 1055) a dobândit dreptul de a preda colegilor lui de academie pe „reprezentantul filosofilor”⁶³, ceea ce înseamnă că metoda aceasta se folosea în tradiția veche și în facultățile (școlile) superioare. Aceasta nu trebuie să ne mire, fiindcă știm că atât în Academia lui Platon, cât și în Liceul lui Aristotel în Constantinopol cei mai capabili dintre elevi erau folosiți ca asistenți ai dascălilor lor în lucrarea lor didactică și de cercetare.

Pe psihopedagogii noștri i-au preocupat de altfel și multe alte teme de natură didactică, precum cele în legătură cu cantitatea, ordonarea, modurile asimilării și consolidării cunoștințelor și deprinderilor oferite. Sfântul Ioan Hrisostom, de exemplu, dând indicații despre modul tratării elevilor începători, le recomandă dascălilor să nu dea tot materialul „dintr-o dată”, ci să repete des aceleași lucruri ca să creeze cea mai bună impresie în mintea elevilor și prin urmare să înainteze mai departe. Și nu trebuie să predea mult material într-o oră didactică fiindcă le este greu să-l rețină în mintea lor, dar și pentru că există teama de fi limitată capacitatea lor de acțiune și progresiv să se simtă molcomi, din cauza dificultăților ce ar fi apărut dacă ar fi fost supraîncărcați cu material didactic. În altă omilie de-a lui pune la dispoziție și alte explicații pentru motivele ce se impun pentru înaintarea într-un ritm lent în timpul predării diferitelor lecții. E mai importantă întotdeauna consolidarea celor predate, fiindcă fără aceasta nu este posibilă înțelegerea și învățarea cunoștințelor ce vor urma în lecțiile următoare.

---

⁶³ Vezi K. Μπόνη, Ιωάννης ο Ξιφιλίνος, ο Νομοφύλαξ, ο Μοναχός, ο Πατριάρχης και η εποχή αυτού, p. 50-51.